

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

ԼՐԱԲԵՐ
ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ
ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

ВЕСТНИК
ОБЩЕСТВЕННЫХ
НАУК

НАУЧНО-ОБЩЕСТВЕННЫЙ ЖУРНАЛ
ЛРАБЕР АСАРАКАКАН ГИТУТЮННЕРИ

2-3(634-635)

ՄԱՅԻՍ – ՕԳՈՍՏՈՍ, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ – ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ
МАЙ – АВГУСТ, СЕНТЯБРЬ – ДЕКАБРЬ

ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն

ԵՐԵՎԱՆ

2012

ЕРЕВАН

**ՔԱՌԱՄՍՅԱ ՀԱՆՂԵՍ, ԼՈՒՅՍ Է ՏԵՄԵՆՈՒՄ 1940 ԹՎԱԿԱՆԻ ՆՈՅԵՄԲԵՐԻՑ
ЖУРНАЛ ВЫХОДИТ 3 РАЗА В ГОД, ИЗДАЕТСЯ С НОЯБРЯ 1940 ГОДА**

Գլխավոր խմբագիր ԱԼԲԵՐՏ Ա. ԽԱՌԱՏՅԱՆ

Խմբագրական խորհուրդ

**ԱՂԱՍՅԱՆ Ա.Վ., ԲԱՐԽՈՒԴԱՐՅԱՆ Վ.Բ., ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ Հ.Ա.,
ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ Ա.Կ., ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ Լ.Կ., ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Լ.Մ.,
ԽՈՋԱԲԵԿՅԱՆ Վ.Ե., ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ Ռ.Կ., ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Բ.Հ.,
ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Գ.Գ. (պատ. քարտուղար), ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Վ.Լ.,
ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ Ն.Հ., ՄԵԼԲՈՆՅԱՆ Ա.Ա.**

Главный редактор АЛЬБЕРТ А. ХАРАТЯН

Редакционная коллегия

**ԱԳԱՏՅԱՆ Ա.Վ., ԱՐՄԵՆՅԱՆ Բ.Ա., ԱՐՄԵՆՅԱՆ Գ.Գ. (отв. секретарь),
ԱՐՄԵՆՅԱՆ Վ.Լ., ԲԱՐՄԱՐՅԱՆ Վ.Ե., ԳԵՎՈՐԿՅԱՆ Գ.Ա., ԵԳԻԱԶԱՐՅԱՆ Ա.Կ.,
ԵԳԻԱԶԱՐՅԱՆ Լ.Ա., ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ Ր.Կ., ՄԵԼԿՈՆՅԱՆ Ա.Ա., ՕԳԱՆԵՏՅԱՆ Ն.Օ.,
ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ Ա.Մ., ԽՈՋԱԲԵԿՅԱՆ Վ.Ե.**

© Լրագրի հասարակական գիտությունների
© Вестник общественных наук

**ԲԱՔԻԻ՝ ԵՐԵՎԱՆԻ ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՎԱՆ
ՀԻՆ ՉԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍԻՏՏՈՒՏ-ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆՈՒՄ
ՊԱՀՎՈՂ N 321 ՉԵՌԱԳԻՐԸ**

Մահմուդ Արդուբաքին (Բաքի - 1526-1600 թթ.) օսմանյան դասական գրականության ամենականավոր ներկայացուցիչն է: Ռուսի (իմա՝ օսմանյան) պոետների սուլթան ("Sultān-ı Şairān-ı Memalik-i Rūm'dur") Բաքին ծնվել է Ստամբուլում, Մեհմեդ անուսով մի աղքատ մուսուլմանի ընտանիքում, սովորել է մեդրեսեում¹: Ուսումնառության տարիներին Արդուբաքին հանդիպում է ժամանակի հայտնի բանաստեղծ Ջաֆին, որը կարևոր դեր է կատարում նրա հետագա ճակատագրում²: 1554 թ. Բաքին պարսկական արշավանքից վերադարձած Սուլթան Սուլեյման Քանունիին (1520-1566 թթ.) է ձուլում մի քստիդ՝ արժանանալով բացառիկ բարեհաճության: Այս ծանոթությունից հետո շարունակական են դառնում սուլթանի և բանաստեղծի միջև քստիդներ փոխանակելն ու նազիրներ գրելը: Սուլթան Սուլեյմանի մահից անմիջապես հետո Բաքին գրում է իր հայտնի էլեգիան, որը կարևոր տեղ է զբաղեցնում բանաստեղծի դիվանում: Սելիմ Երկրորդ (1566-1574 թթ.) և Մուրադ Երրորդ (1574-1595 թթ.) սուլթանների օրոք Բաքին շարունակում է ստեղծագործել և միևնույն ժամանակ ստանձնում է քաղիի, քաղիասքերիի պաշտոնները, սակայն այդպես էլ չի իրականանում նրա շեյխուլիսլամ դառնալու երազանքը:

Սուլթան Սուլեյման Քանունիի հորդորով գրի է առնվում Բաքիի դիվանը, որը հետագայում լրացվում է նորանոր քստիդներով, ըրթաներով և գազելներով: Որոշ հետազոտողների կարծիքով, «Իրվանում» բացակայում է սուլթանից, և այստեղ տեղ չեն գտել «թեհիդ»-ը ("tevhid"³), «մյու-

նաաջաաթը» ("münāacaāt"⁵): Խոսելով Բաքիի դերի մասին՝ հարկ է նշել, որ նա դասակարգել է տաղաչափությունը, փորձել է դուրս գալ ավանդական կաղապարներից՝ արաբապարսկական բարդ տարրերի հետ երբեմն կիրառելով Ստամբուլի ժողովրդախոսակցական լեզուն: Նրա դիվանից վերցված շատ տողեր դարձել են առածներ - ասացվածքներ: Հետագայում՝ XVII-XVIII դդ., Բաքիի օրինակին են հետևել նաև օսմանյան դիվանի գրականության ներկայացուցիչներ Շեյխուլիսլամ Յահյան, Նեդիմը՝ և ուրիշներ⁶:

Բաքիի ստեղծագործություններում երևան են գալիս քննադատական տարրեր՝ հաճախ գուգակցվելով երգիծական երանգներով⁷: Նա իր բանաստեղծություններում հաճախ սրամտում, ծաղրում էր սին սուֆիներին, հոգեբերում հասարակ մարդուն, նրա աշխատասիրությունը: Բաքին գրագովերգում հասարակ մարդուն, նրա աշխատասիրությունը: Բաքին գրականագետների կողմից որակվել է նաև որպես «ռինդ» (խենթ) բանաստեղծ, քանզի իր ստեղծագործություններում կյանքը զնահատել է որպես անցողիկ մի երևույթ՝ խորհուրդ տալով վայելել յուրաքանչյուր րոպեն, օգտվել կյանքի հաճույքներից, բայց չկարևորել նյութականը:

Բաքիի ստեղծագործական ժառանգությունը չափազանց բարձր է գնահատվել միջնադարյան օսմանյան թեղաբերներում⁸: XX դ. թուրք-ազգայնական գաղափարախոսներն ու գրականագետներն ընդգծում են միջնադարյան գրականության մասին, հետևողականորեն ընդգծում են պարսկական պոեզիայի հզոր ազդեցության ֆենոմենը, անընդհատ պալա-

⁵ Münāacaāt – բառացի նշանակում է աղերսանք, աղոթք առ Աստված: Գրվել է քստիդի, մեսնեվիի, գազելի և ըրթանի ժանրերով (այդ մասին տե՛ս İpekten H., նշվ. աշխ., էջ 45):
⁶ Kudret C. Divan Şiirinde Üç Büyükle 2. Baki, 4. Basım, İstanbul, İnkilâp Kitabevi, 1985, s. 13:

¹ Բաքիի մասին հսկայածավալ գրականությունից մասնավորապես տե՛ս Köprülü Fuad M. Edebiyat Araştırmaları N 2, Akçağ yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2004, s. 468-486, Çavuşoğlu M. Bâki ve Divanından Örnekler, Kitabevi 158, İstanbul, 2001, s. 7, Gökyay Or. Ş., "Şair Baki Gençliğinde Saraç Çıraklığı Yaptı mı?", JTS, III, 1979, s. 125-133.

² Կենսագիրներ Լաթիֆին և Հասան Չելեբին այսպես են ներկայացնում Ջաֆիի հետ երիտասարդ բանաստեղծի առաջին հանդիպումը. «Երբ Բաքին Ջաֆիին է ընթերցում իր գազելներից մեկը՝ «Բաբախող սրտիս մեջ է գեղեցկուհու մասին կարոտագին մի միտք, որը նման է հայելու մեջ ընկած արտացոլանքին», նա չհավատաց, որ այս բանաստեղծությունը Բաքիի գրածն է և սկսեց խրատել նրան: Երկրորդ այցելության ժամանակ «Եթե ուզում ես վարդերով լի վայր, ահա գինետուն (Եթե անհրաժեշտ է ժպտացող վարդ, ահա առիթ)» տողերով սկսվող գազելով կարողացավ հավաստիացնել ուսուցչին, որ իր գրածներն են, և նույնիսկ գազելներից մեկը Ջաֆին ամբողջացրեց և գետեղեց իր դիվանի մեջ՝ նշելով, որ Բաքիի նման բանաստեղծից բանաստեղծություն ստանալը ամոթալիլ է...» (այդ մասին առավել մանրամասն տե՛ս Latîfî. Tezkire –i Şuara (Библиотека Восточного факультета СПбГУ, рукопись N Ms 0937, л. 12а-12б), նաև Hasan Çelebi, Tezkirettüş-Şuara, Yayınlayan İbrahim Küllük, Ankara, 1978, C. I., s. 199-200.

³ İpekten H. Bâki, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Akçağ yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1998, s. 13-21.

⁴ Tevhid –հիմնականում գրվել է քստիդի ժանրով, բառացի նշանակում է միավորվել, ունի Աստծո հետ միավորվելու և Աստծուն մեծարելու բովանդակություն: Այդ մասին մանրամասն տե՛ս Pala İ. Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, İstanbul, Kapı Yayınları, 2004, s. 258.

⁷ Մանրամասն տե՛ս Սարգսյան Ա., Բաքիի ստեղծագործությունների լեզվի որոշ առանձնահատկությունների շուրջ (Իրան-Նամէ -Արևելագիտական հանդես, Ե., 2010-2011, N 42-43, էջ 87-91):

⁸ Յահյան (1561-1644) – ծնվել է Ստամբուլում, հայտնի ստեղծագործություններն են «Իրվանը», որն առաջին անգամ 1918 թ. հրատարակվել է Ստամբուլում Իբն ուլ Էմին Մահմուդ Քեմալի կողմից և "Sâkinâme"-ն, որը 77 բեյթից բաղկացած մեսնեվի է: Յահյանի մասին մանրամասն տե՛ս Refik A. (Altınay), Alimler ve Sanatkarlar, 1. Baskı, İstanbul, 1924, s.181-205; Banarlı N. S. Resimli Türk Edebiyatı, Cilt II, İstanbul, Doğan Ofset A.s., 2004, s. 661-663.

⁹ Նեդիմ Ահմեդ (1681-1730) – ծնվել է Ստամբուլում: «Իրվանը» տպագրվել է 1924 թ. Ստամբուլում, Հալիլ Նիհադի կողմից: Նեդիմի մասին մանրամասն տե՛ս Banarlı N. S., նշվ. աշխ., էջ 753-765:

¹⁰ Kudret C. նշվ. աշխ., էջ 13:

¹¹ Боролина И. В. Из старой турецкой поэзии, М., 1978, с. 159; Маштакова Е. И. Из истории сатиры и юмора в турецкой литературе (XIV-XVII веках), М., 1972, с. 105.

¹² Şb'ü Latîfî, նշվ. աշխ., 12ա-12բ, Hasan Çelebi Tezkirettüş- Şuara. Yayınlayan İbrahim Küllük, C. I., Ankara, 1978, s. 199, Bağdatlı Ahdi, Gülşen-i Suarâ, Yayına Hazırlayan Süleyman Solmaz, Denizli, 2009, s. 67-69, Սարգսյան Ա., Բաքիի ստեղծագործությունների ուսումնասիրության պատմությունից (Orientalia, ԵՊՀ Արևելագիտության ֆակուլտետի դասախոսների և ասպիրանտների գիտական հոդվածների ժողովածու, պր. 12, Իրանագիտական կովկասյան կենտրոն, Ե., 2011, էջ 47-55):

ուշադրութիւնից, երբեմն էլ գիտական հրապարակումներում սխալմամբ որակվել է որպէս պարսկերեն²⁶:

Բաքիի երևանյան ձեռագիրը, ըստ հիշատակարանի (126ա), գրվել է հիջրի 1016 թ. լուսնային օրացույցի շաբան ամսին (1607 թ. նոյեմբեր/դեկտեմբեր), Ստամբուլում: Գրիչը՝ Հասան բին Մուհամմադ: Ձեռագրի մեծութիւնը՝ 10,5x19 է, գրութիւնը՝ երկայուն՝ առնված երեք սև և մեկ ոսկի շրջանակների մեջ (7x15): Ձեռագրատեսակը՝ նասթալիկ, ունի նաև ճակատագարդ մանրանկարչութիւն (1բ): Ձեռագիրը բաղկացած է 126ա թերթից, որտեղ տեղ են գտել քասիդներ, մուսամաթներ, գազելներ և քրթաններ: Հետագա հիշատակարանի համաձայն էլ (1ա) 1247 թ. լուսնային օրացույցի մուհարրեմ ամսից (1831 թ. հունիս/հուլիս) ձեռագրի սեփականատերն է եղել Հովհաննես Ամդին (Ամդի):

Մաշտոցյան Մատենադարանում պահվող և մեր սույն համետ հաղորդման մեջ նկարագրված Մուհամմեդ Աբդուլբաքիի ձեռագիր-դիվանը հիւրավի բացառիկ արժեք է օսմանագետների, միջնադարագետների, ձեռագրագետների, արվեստաբանների համար և, անշուշտ, դեռ բազմիցս արժանանալու է մասնագիտական բազմակողմանի քննութիւն:

ՍԱՐԳՍՅԱՆ Ա. Հ.

ՄԵԼԻՔՅԱՆ Գ. Վ.

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՍԱՖԱՐՅԱՆ Ա. Վ.

Պատմական գիտությունների թեկնածու

Թյուրքերեն (օսմանյան) զարդագրութիւնը՝ մուտքը՝ խորան, գունագարդ, գրիչ՝ Հասան իբն Մուհամմադ, ստացող Հովհաննես Ամդի, ժամանակ՝ 1016 հիջրի (1607 թ.) և բովանդակութիւնը, թյուրք բանաստեղծ Բագի-ի երկերը (դիվանը) բանաստեղծութիւններ, քառյակներ, գազելներ (տե՛ս Ցուցակ արաբական, պարսկական աղբրեջանական և ուզբեկական ձեռագրերի, 4-րդ մատյան (ձեռագիր), Ե., 1948, ՀՍՍՌ, Մինիստրների Սովետին կից Գիտական ձեռագրատուն, Մատենադարան, թերթ 18բ -19ա):

²⁶ Տե՛ս Амирбемян Р. Каллиграфия и миниатюра Востока (Коллекция Матенадарана). Альбом, Е., 2012, с. 62, 92, 269.